

process, there are certain requirements as to the conducting an effective diagnostic to find out the features of the mental development of children with impaired hearing: it is about the use of complex system approach, taking into account the structure of the infringement as a whole, a comprehensive survey of the mentality of a child, speech, cognitive processes, personal features of development, emotional and volitional state.

In the article the author suggests his own model of the structure of psychological diagnostics of readiness of children with disabilities to study at school which includes communicative, cognitive, motivational, emotional and strong-willed and sensorimotor components. Theoretical analysis of modern magnitude of study is done; the basic problems of complex psychological Diagnostics of older preschoolers with hearing impaired while determining a particular type of educational institution for studying are defined.

Key words: *communicative, cognitive, motivational, volitional, emotional, sensorimotor components.*

Стаття надійшла 17 червня 2014 року

УДК 37.041

**Ю. Р. Сурмяк,
Л. Г. Кудрик**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розглянуто значення самовиховання для розвитку особистості; проаналізовано стан самовиховання у навчальних закладах, психолого-педагогічні труднощі і проблеми, які гальмують організацію цього процесу, і намічені шляхи їх вирішення. Відображено психологічну неготовність педагогічних працівників до психолого-педагогічного керівництва самовихованням.

Ключові слова: *виховання, самовиховання, самоосвіта, саморозвиток особистості, психолого-педагогічне керівництво самовихованням, психологічна готовність.*

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному просторі особливої значущості набуває виховання активного громадянина, відповідальної, творчої особистості, здатної до постійного самовиховання і саморозвитку, спроможної реалізувати свій потенціал на користь суспільству.

На розв'язання цих завдань спрямовані Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті (2001), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Концепція національного виховання (1996),

Концепція громадянського виховання особистості (2000), Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2014) та ін.

В Україні створено передумови для оновлення змісту і технологій виховання, яке розуміється як процес залучення особистості до створеної людством системи цінностей, сприяння становленню особистості та розвитку її творчої активності. Водночас соціальне тло виховання молоді недостатньо сприятливе. Пришвидження трансформації суспільства, зміни в поглядах на життєві ідеали призводять до виникнення в дітей і молоді відчуття нестабільності, незахищеності, невизначеності життєвих перспектив. Тому надзвичайно актуальною є необхідність створення такої моделі виховання й самовиховання молоді, яка б давала їй змогу самостійно формувати систему цінностей, адекватну сучасним умовам життя, і на цій основі оптимально вирішувати питання власної життєтворчості.

Одним із важливих шляхів вирішення такої проблеми виступає активізація самовиховання дітей і молоді – тієї соціальної категорії та вікової групи, у якої внаслідок її психологічних і соціальних особливостей найбільш активно виявляється потреба у самоствердженні, самореалізації, але яка не завжди цілеспрямовано здійснює ці процеси.

Стан дослідження. Педагогічна наука накопичила значний досвід у вивченні теорії та практики самовиховання особистості. Сутність, особливості, основні напрями і методи самовиховання розкриті у працях О. І. Донцова, С. Г. Карпенчук, О. І. Кочетова, Л. Н. Куликової, П. Н. Осипова, Л. І. Рувинського та ін. Методичні аспекти організації самовиховання молоді стали предметом аналізу В. Б. Бондаревського, М. Ю. Красовицького, В. М. Оржеховської, Г. К. Селевка, В. О. Сухомлинського, І. Томана та ін.

У сучасних дослідженнях усебічно розглядаються особливості розвитку освіти, проблеми її індивідуалізації, особистісної та суб'єктної орієнтації, гуманізації та гуманітаризації (І. А. Зязюн, Г. О. Балл, В. М. Доній, В. О. Зайчук, В. Г. Кузнецова, Н. Г. Ничкало та ін.); зміст та напрями особистісно орієнтованого виховання молоді (І. Д. Бех, А. М. Бойко, О. В. Киричук, Г. П. Пустовіт, В. В. Рибалка, О. В. Сухомлинська та ін.); формування творчої, соціально активної особистості (Т. І. Сущенко, Н. В. Кічук, С. О. Сисоєва, В. Л. Федяєва та ін.).

Проте проблема активізації самовиховної діяльності учнів і студентів, організації цього процесу, створення сприятливих для самовиховання умов у сучасній школі потребує подальшої теоретичної розробки і практичного вирішення.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічне значення і стан самовиховання у навчальних закладах, окреслити перспективи його розвитку з урахуванням сучасних соціально-психологічних і педагогічних тенденцій в освіті.

Виклад основних положень. Процес самовиховання особистості є об'єктом вивчення філософів, соціологів, психологів, педагогів і представників інших наук. Його можна вважати однією з найдавніших, але завжди актуальних проблем психолого-педагогічної теорії та практики. Наукові засади для розуміння самовиховання закладені класичною філософією, психологією та педагогікою, представники якої, досліджуючи природу людини, вказали на її біосоціодуховну суть, активне ставлення до навколишньої дійсності та до себе. Розвиток особистості розглядався ними не лише як дія зовнішніх сил, але й як результат діяльності людини, яка, перетворюючи дійсність, є активним суб'єктом, творцем світу і себе.

Сьогодні існує низка суттєвих суперечностей між: соціальним завданням щодо формування особистості, зорієнтованої на сталий саморозвиток і самовдосконалення, і стихійним характером самовиховання учнів і студентів; потребою молодих людей в особистісно-професійному та психологічному самоствердженні, самореалізації та низьким рівнем їх самовиховної активності; усвідомленням шкільними учителями і викладачами вищих навчальних закладів необхідності в активізації самовиховання учнів і студентів і невизначеністю організаційно-педагогічних умов цього процесу.

У розвиток теорії і практики самовиховання неабиякий внесок зробили представники вітчизняних наукових шкіл, а саме: Г. Ф. Скворода, П. Ф. Каптерев, А. С. Макаренко, Л. І. Рувинський, С. Л. Рубінштейн, В. О. Сухомлинський, Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський, І. Огієнко, В. М. Оржеховська та ін. Вони розглядали самовиховання як один із найсуттєвіших чинників розвитку особистості. На їхню думку, тільки те виховання вважається ефективним, яке активізує в особистості потребу в самовихованні. Вся навчально-виховна робота та психолого-педагогічні засади повинні сприяти удосконаленню самовиховання, налагодженню цього процесу. І що старшою стає особистість, то значущіша її роль у формуванні повинна належати психологічним чинникам – самовихованню. Мистецтво ж розумового і морального виховання полягає у пробудженні серця і розуму студентів, а не простому повідомленні інформації. Те, що зазвичай називається вихованням і освітою, за глибшого погляду виявляється переважно самовихованням і самоосвітою, а часто і прямою психологічною боротьбою самовиховуваного проти виховних впливів на нього інших людей.

Велика увага самовихованню приділяється у дослідженнях зарубіжних психологів і педагогів, зокрема представників персоналістичних теорій розвитку особистості. У прихильників цього напрямку основним фактором розвитку особистості вважається саме активність особистості (англ. *personality*) у формі самоактуалізації, саморозвитку. Такої позиції дотримуються прихильники гуманістичної психології (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс), що сформувалася в середині ХХ століття як реакція проти зовнішнього детермінізму біхевіористів і внутрішнього детермінізму фрейдистів. Гуманістична психологія тісно пов'язана з філософією екзистенціалізму, у центрі уваги якого – прагнення людини знайти сенс свого існування і жити вільно та відповідально, згідно з етичними принципами. Психологи гуманістичного напрямку заперечують детермінізм потягів, інстинктів або середовища. Вони вважають, що люди самі вибирають, як їм жити і якими бути. На думку вказаних мислителів, основне значення має не те, чим людина наділена від народження (спадковість) або з чим вона взаємодіє в житті (середовище), а те, як вона сприймає те й інше і розпоряджається ним.

Отож, прихильники гуманістичного напрямку вважають, що розвиток особистості визначається її внутрішнім прагненням до самоактуалізації, тобто реалізації всіх своїх потенційних можливостей. Виховання ж та інші зовнішні фактори не повинні цьому перешкоджати. Особливе значення надається самовихованню, завдяки якому особистість розвиває свої здібності, утверджує власну індивідуальність і неповторність.

Гуманістична психологія сприяла поширенню методів виховання, що ґрунтуються на повазі до унікальності кожної людини і вірі у творчий потенціал особистості. У роботах її прихильників (А. Маслоу, М. Монтесорі, К. Роджерс та ін.) досліджуються умови самовиховання, способи і прийоми вироблення волі, виховання умінь і навичок самоконтролю, розумового самовиховання і самоосвіти, психологічні прийоми самопереконання і самонавіювання (Д. Карнегі, А. Аберхеймер).

Як зазначають І. О. Трухін та О. Т. Шпак, поняття «самовиховання» стає дедалі актуальнішим для педагогіки і психології тому, що процес самовиховання стає перспективнішим механізмом соціалізації сучасної людини з її високим рівнем освіти та поступовим розвитком самосвідомості [4, с. 43].

У сучасній системі освіти здійснюється відхід від авторитарної педагогіки, формується гуманістично орієнтована психологія і педагогіка співробітництва, у якій особистість стає активним суб'єктом

самоосвіти, самовиховання і саморозвитку. Самовиховання за формою – суб'єктивний психолого-педагогічний процес, за метою та змістом – обумовлене потребами суспільного розвитку. Соціальне середовище й виховання детермінують самовиховання і сприяють створенню необхідних соціально-психологічних передумов для нього. У суспільстві вони підпорядковані єдиним цілям і вимогам. Вирішення будь-якого завдання виховання особистості неможливе без самовиховання. Виховання і самовиховання у становленні особистості утворюють єдиний процес.

Психолого-педагогічно правильно організоване самовиховання сприяє тому, що виховний процес набуває вираженого особистісно зорієнтованого характеру. Як зазначає відомий український учений-психолог І. Д. Бех, виховний процес, який не забезпечує належні умови для розвитку самовиховання, здебільшого ґрунтується на безпосередньому підкоренні, приниженні гідності людини, не сприяє її моральному становленню, а, навпаки, викликає спалахи агресивності [1, с. 251].

Педагогічне керівництво усвідомленим самовихованням учнів і студентів полягає в ознайомленні їх з ідеями самовиховання, у правильній психолого-педагогічній орієнтації та консультуванні учнів і студентів, у допомозі їм у виборі найбільш раціональних прийомів і засобів самовдосконалення. Коли ж ідея самовиховання охопить молодих людей, коли вони достатньою мірою опанують прийоми і засоби самовдосконалення, то психологу чи педагогові залишається уміло керувати їх роботою над собою.

Система психолого-педагогічного керівництва самовихованням охоплює: по-перше, пробудження в молодого покоління інтересу та прагнення до самовдосконалення, створення у колективі атмосфери серйозного ставлення до самовиховання, широке роз'яснення на конкретних літературних і живих прикладах ідеї самовиховання та його можливостей; по-друге, складання юнаками та дівчатами особистої програми самовиховання, підкріплення їх зусиль, спрямованих на здійснення індивідуальних самозобов'язань, виховними справами; по-третє, керування самостійним процесом удосконалення особистості.

Керівництво самовихованням вимагає ретельної підготовки психолога і педагога в галузі загальної та педагогічної психології, глибокого знання методики виховання, специфіки процесу самовиховання. Головним шляхом підготовки спеціаліста до керування самовихованням учнів чи студентів є опрацювання педагогічної та психологічної літератури, його власна самоосвіта і саморозвиток, опанування

інноваційних психолого-педагогічних технологій, постійне підвищення кваліфікації.

У Львівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти для педагогічних працівників читають лекції і спецкурси з проблем організації самовиховання молоді. 2011–2014 рр. здійснювалося опитування психологів і педагогів з метою з'ясування стану самовиховання у школі. Опитано понад 500 осіб. Відповіді засвідчили недостатню компетентність у проблемі більшості опитаних. Правильно надали визначення самовиховання, сформулювали його мету і завдання, а також вказали методи самовиховання близько 20% опитаних. Вони зазначили, що самовиховання – це психолого-педагогічна цілеспрямована свідома діяльність особистості з метою формування в собі бажаних духовних, інтелектуальних, фізичних та інших позитивних рис і усунення негативних.

Мета самовиховання – пошук сенсу життя і реалізація потенційних можливостей людини, активне самоутвердження в суспільному житті. Завдання самовиховання – формування і корекція потреб, викорінення негативних і формування корисних звичок, досягнення згоди з собою.

Більшість опитаних дали нечіткі відповіді, які свідчать про нерозрізнення педагогами і психологами понять «виховання» і «самовиховання», відсутність глибокого розуміння ними особливостей цих двох аспектів одного цілого – виховного процесу, недооцінку ролі психологічних чинників самовиховання у ньому.

Вважають своїм професійним обов'язком організацію самовиховання підростаючого покоління понад 50% опитаних, які, проте, визнали, що заходи з організації самовиховання недостатньо представлені у їхньому плануванні роботи, оскільки це чітко не прописано у їх посадових обов'язках. Необхідно, щоб популяризацію ідеї самовиховання і психолого-педагогічне керівництво самовдосконаленням молодих людей здійснювали всі педагогічні працівники, психолог навчального закладу незалежно від фаху, використовуючи потенціал виховувального навчання, через власний приклад.

На запитання «Чи достатньо задіяний потенціал самовиховання у навчальному закладі?» негативно відповіли 70% опитаних. Педагоги запропонували такі пояснення ситуації: за браком часу студенти перевантажені здобуванням знань, а педагогічні працівники – підготовкою конспектів, планів та інших паперів, на інше – часу обмаль; у деяких навчальних закладах немає психолога або він присутній формально, а рівень психологічної підготовки більшості педагогів низький; педагогічний персонал звик виховувати студентів, а не сприяти

їх самовихованню; потрібно дбати про своє самовиховання, щоб вимагати від інших; недостатньо літератури на цю тему у бібліотеці, відсутність технічних засобів, слабка матеріальна база навчальних установ та ін.

І все ж головною причиною того, чому процес самовиховання у навчальних закладах налагоджений недостатньо, вважаємо брак психологічної культури педагогів, їх неготовність до педагогічного керівництва самовихованням учнів, відсутність у них індивідуальної програми професійного розвитку, власного досвіду цілеспрямованого самовдосконалення. Адже особистість може виховати тільки особистість.

Багато педагогічних працівників не знають, який у них темперамент, а деякі зазначили, що взагалі над цим не задумувалися. Чи можуть вони враховувати темперамент дитини, її індивідуальний темп розвитку у навчально-виховному процесі, втілювати особистісно орієнтований підхід? Педагогам пропонувався опитувальник «Чи знаєте Ви себе?» [2, с. 198].

Середній бал учителів за знання себе – «задовільно» (у п'ятибальній системі). В. Сухомлинський стверджував, що найголовніше у педагогічній праці – знати дитину. Чи може педагог чи психолог знати дитину, не знаючи себе?

Самооцінка у більшості педагогічних працівників занижена. Одночасно вони стверджують, що в сучасних учнів (студентів) завищена самооцінка, і це, на їхню думку, погано. Натомість, як дослідили психологи, завищена самооцінка все-таки ліпша від заниженої, оскільки наслідками заниженої самооцінки є принижена гідність, несміливість, нерішучість, несприйняття критики, схильність до самозгубної поведінки [2, с. 80–81].

Щоб формувати об'єктивну самооцінку учнів (студентів), необхідно оцінювати різні види їх діяльності (не лише навчальну), створювати ситуації успіху, підкреслювати і розвивати все позитивне, вселяти віру в себе. Це може робити психолог чи педагог, який сам має адекватну здорову самооцінку, володіє технологією позитивного виховання, має глибокі знання психології особистості і наділений педагогічним тактом.

Біля 90% опитаних педагогічних працівників і психологів навчальних закладів виявили низький рівень саморегуляції: вони недостатньо контролюють свої думки, слова, емоції і почуття, часто «зриваються» на юнаках і дівчатах, їм бракує самоорганізації. Це призводить до описаного В. Сухомлинським негативного явища – шкільних дидактогеній, коли внаслідок упередженого, байдужого,

неврівноваженого ставлення вчителя до учня страждає психіка дитини, що може мати трагічні наслідки.

Отже, є підстави стверджувати, що визначальною причиною недостатнього розвитку процесу самовиховання у навчальних закладах різної ступеневої ієрархії є психологічна неготовність психологів і насамперед педагогів, їх недостатня обізнаність у цій сфері, небажання і невміння організувати цей процес.

На запитання: «Що ви думаєте про перспективи самовиховання у навчальних закладах?» 20% опитаних не дали відповіді, інші ж визнали, що самовиховання дуже потрібне і повинно посісти у навчальному закладі вагоме місце. Воно забезпечить дружні відносини між педагогічними працівниками, учителями і учнями (студентами), дорослими і дітьми; дасть змогу юнакам і дівчатам більше розкритися і пізнати себе; допоможе розвивати індивідуальні здібності, нахили, творчу особистість. Але самовихованням і самоосвітою повинні займатися всі: учні, студенти, викладачі, батьки. Повинна бути створена чітка концепція самовиховання. Самовиховання посяде належне місце у виховному процесі навчального закладу, якщо триватиме належна робота. Приділяючи більше уваги самовихованню, можна буде побачити результат у вихованості дітей і молоді, їх культурі, поведінці, у створенні комфортного для всіх учасників освітнього процесу виховного простору.

Висновки. Загальна закономірність розвитку педагогіки і психології сьогодні полягає у переході від зовнішніх, примусових впливів на вихованців до формування більш свідомого їх ставлення до власного розвитку. Цей процес пов'язаний з упровадженням елементів самовиховання у загальний виховний процес.

Самовиховання виступає системною характеристикою особистості справжнього психолога чи педагога, важливим показником його загальної і психолого-педагогічної культури, свідченням усвідомлення відповідальності перед суспільством за формування себе і своїх вихованців, якість діяльності та поведінки. Такий педагог може виховати соціально зрілу особистість, для якої самовиховання стає головною рушійною силою її розвитку, тоді як у конформістської – зовнішні чинники завжди матимуть панівне становище.

Рівень розвитку самовиховання, самовдосконалення є одним із показників соціально-морального здоров'я суспільства, ефективності й дієвості психолого-педагогічної, насамперед виховної роботи. Аналіз виховної і психологічної практики дозволяє зробити висновки, що самовиховний потенціал особистості у її формуванні та розвитку достатньою мірою ще не використовується. А однією з головних причин

цього є психологічна неготовність педагогів до організації самовиховання в навчальному закладі, неволодіння ними теорією і методикою самовиховання, небажання ставати на шлях самозміни, самовдосконалення. Досі, проте, перебільшується вплив зовнішніх чинників у розвитку особистості, що призводить до її соціальної пасивності, морального утримання, безвідповідального ставлення до власного розвитку, діяльності та стилю життя.

Активізації процесу самовиховання підростаючого покоління сприятиме реалізація таких організаційно-педагогічних умов:

- розширення ціннісно-мотиваційного поля учня (студента) шляхом актуалізації цінностей самовиховання засобами виховного простору;

- збагачення змісту виховної роботи педагогічних працівників і психологів ідеями та концепціями розвитку та саморозвитку особистості, технологіями самовдосконалення і життєтворчості;

- запровадження інтерактивно-рефлексивних форм, методів і засобів професійного самовиховання педагогів і психологів під час викладання спецкурсу «Організація самовиховання особистості»;

- формування досвіду самовиховної діяльності учнів (студентів) на основі популяризації ідеї самовиховання, створення щоденників самоаналізу, програм самовиховання.

Перспективи подальшого дослідження. Вважаємо перспективним створення у навчальних закладах лабораторій самовиховання, до діяльності яких будуть залучені психологи, соціальні педагоги, організатори виховної роботи та інші фахівці, учні і студенти. Їх зусиллями має бути зібраний відповідний інструментарій, за допомогою якого кожен може визначити свій темперамент, характер, особливості мислення, пам'яті, продіагностувати власний рівень самопізнання, саморегуляції, стан самооцінки, інші показники розвитку особистості, отримати психологічну консультацію чи іншу практичну допомогу.

Для активного впровадження самовиховання у практику сучасної школи необхідні зміни у підготовці і перепідготовці педагогічних кадрів, зокрема запровадження спецкурсів, які допомогли б педагогічному працівнику оволодіти основами комплексного людинознавства на ґрунті досягнень сучасної науки, глибоким знанням психології і педагогіки, навичками практичної духовності, методами і прийомами самопізнання і самовдосконалення. Адже діяльність педагога, який залучає молодих людей до самовиховання, потребує від нього бути знавцем людської природи, тренером із особистісного розвитку. Повинна бути сформована освітня політика, спрямована на активізацію самовиховання у навчальних закладах.

Планомірне й систематичне залучення усіх суб'єктів освітнього процесу до самовиховання сприятиме гуманізації освітнього простору, утвердженню педагогіки співробітництва і життєтворчості, наблизить створення школи майбутнього – саморозвитку особистості.

-
1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
 2. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості: навчально-методичний посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль, 2008. – 206 с.
 3. Сурмяк Ю. Р. Організація самовиховання особистості: навчально-методичний посібник для вчителів і викладачів, організаторів виховного процесу / Ю. Р. Сурмяк, Т. Г. Тюріна, Л. Г. Кудрик. – Львів: ЛОППО, 2011. – 80 с.
 4. Трухін І. О. Основишкільноговиховання: навч. посібник / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.

Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Психолого-педагогические перспективы самовоспитания в учебном заведении

Рассмотрено значение самовоспитания для развития личности; проанализированы состояния самовоспитания в учебных заведениях, психолого-педагогические трудности и проблемы, тормозящие организацию процесса самовоспитания, и намечены пути их решения.

Отображено психологическую неготовность педагогических работников к психологически-педагогическому руководству самовоспитанием.

Ключевые слова: *воспитание, самовоспитание, самообразование, саморазвитие личности, психолого-педагогическое руководство самовоспитанием, психологическая неготовность.*

Surmyak Y. R., Kudryk L. G. Psychological and pedagogical perspectives of person's self-education in educational establishment

The paper shows the value of education and self-education modern humanistic psychology and pedagogy are consider edprime importan cefor the development of selfand harmonious development of personality. Based on asurvey of teachers and psychologist sanalyzes the selfin schools, the difficulties and problems that impedeself-organization, and identify the main solutions. Reveals the requirements for teaching staff who must implement pedagogical leader ship self-education.

Suggested that determining the cause of under development in the process of self-education in this situation is the psychological unpreparedness of teachers, the lack of knowledge in this area, the reluctance and inability to organize the process.

Been belief that the active introduction of self in modern school practice requires changes in training and retraining of teachers, including the introduction

of courses that would help pedagogical workers master the basics of complex human nature on the basis of modern science, a deep knowledge of psychology and pedagogy skills of practical spiritual method and techniques of self-knowledge and self-improvement.

To reproduce educational policies aimed at enhancing self in schools. Planned and systematic involvement of all of the educational process to promote self-humanization as an educational space, and society, strengthening cooperation and pedagogy zhiznetvor chestva, bring the setting up of the future – school self-identity.

Key words: *education, self-education, self-development of personality, psychological and pedagogical leadership self-education, psychological unwillingness of a teacher to self-organization.*

Стаття надійшла 23 червня 2014 року